

ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΔΟΧΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΘΕΣΗ ΣΕ ΙΣΧΥ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ 650/2012

Γιώργος Κεφαλάς

Στο παρόν σημείωμα αναλύονται συνοπτικά οι διατάξεις του νέου Κανονισμού 650/2012 ως προς τα ζητήματα του εφαρμοστέου δικαίου και της διεθνούς δικαιοδοσίας αναφορικά με κληρονομικές σχέσεις με στοιχεία αλλοδαπότητας, εφόσον ο θάνατος του κληρονομούμενου επισυνέβη μετά την 17η Αυγούστου 2015, με ιδιαίτερη έμφαση στη δυνατότητα επιλογής δικαίου από τον κληρονομούμενο, αλλά και την έννοια της συνήθους διαμονής βάσει του Κανονισμού.

ΜΑΙΟΣ 2016

Στις 17 Αυγούστου 2015 τέθηκε σε ισχύ ο Κανονισμός υπ' αριθμ. 650/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 4ης Ιουλίου 2012 «*σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και εκτέλεση δημόσιων εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση του ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου*». Ήδη από τον μακροσκελή αυτό τίτλο του εν λόγω ενωσιακού νομοθετήματος, προκύπτουν και τα ζητήματα που ρυθμίζει.

A. Πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού

Οι διατάξεις του εν λόγω Κανονισμού καταλαμβάνουν όλα τα ζητήματα αστικού δικαίου που άπτονται μίας κληρονομικής διαδοχής, δηλαδή κάθε περίπτωση μεταβίβασης κυριότητας αιτία θανάτου, είτε αυτή λαμβάνει χώρα δυνάμει διάταξης τελευταίας βούλησης, είτε δυνάμει εξ αδιαθέτου διαδοχής.

Ορισμένα ζητήματα, ωστόσο, εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω κανονισμού. Τέτοια είναι:

- Φορολογικά ζητήματα ή διοικητικές υποθέσεις που διέπονται από το δημόσιο δίκαιο. Έτσι, το εθνικό δίκαιο είναι εκείνο που θα καθορίσει τον τρόπο υπολογισμού και καταβολής των φόρων και των λοιπών υποχρεώσεων δημοσίου δικαίου που συνδέονται με την κληρονομία (π.χ. φόρος κληρονομιάς), ή την καταβολή τελών για την καταχώριση της κληρονομιάς σε μητρώο.
- Θέματα που αφορούν τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων, όπως για παράδειγμα οι γαμικές συμβάσεις, σε όσα κράτη μέλη αυτές αναγνωρίζονται ως έγκυρες.
- Θέματα σχετικά με τη σύσταση, διαχείριση και λύση καταπιστευμάτων. Ωστόσο, τα λοιπά αναφερόμενα στα καταπιστεύματα ζητήματα διέπονται από τις διατάξεις του Κανονισμού.

- Οι δωρεές και άλλες εν ζωή χαριστικές πράξεις

B. Το εφαρμοστέο στην κληρονομική διαδοχή δίκαιο

Εφαρμοστέο στις κληρονομικές διαδοχές δίκαιο, βάσει του Κανονισμού, είναι το δίκαιο του κράτους μέλους στο οποίο ο θανών είχε τη συνήθη διαμονή του κατά τον χρόνο του θανάτου του. Έτσι, αν Έλληνας, που διέμενε από το 2000 στην Γαλλία, όπου και εργαζόταν, με περιουσιακά στοιχεία σε Γαλλία και Ελλάδα, απεβίωσε μετά τις 17 Αυγούστου του 2015, η κληρονομική διαδοχή για το σύνολο της κληρονομιάς του θα καθορισθεί με βάση τις διατάξεις του γαλλικού δικαίου. Εν προκειμένω, εφαρμοστέο θα είναι το γαλλικό δίκαιο, διότι στη Γαλλία βρισκόταν η συνήθης διαμονή του θανόντος κατά τη στιγμή που απεβίωσε.

Η έννοια, ωστόσο, της «συνήθους διαμονής» του θανόντος κατά τον χρόνο του θανάτου, δεν είναι πλήρως κατανοητή. Για τον προσδιορισμό της, το αρμόδιο δικαστήριο θα συνεκτιμήσει συνολικώς τις περιστάσεις της ζωής του κληρονομούμενου, τόσο κατά τον χρόνο του θανάτου του, όσο και κατά τα έτη που προηγήθηκαν αυτού, λαμβάνοντας υπόψη ιδίως την διάρκεια και την κανονικότητα της παρουσίας του κληρονομούμενου στο συγκεκριμένο κράτος, καθώς και τις συνθήκες και τους λόγους της παρουσίας του σε αυτό. Θα πρέπει να υπάρχει, σε κάθε περίπτωση, στενός και σταθερός δεσμός με το συγκεκριμένο κράτος. Συνεπώς, απλά και μόνο το γεγονός ότι κάποιος απεβίωσε σε έναν τόπο δεν καθιστά τον τόπο αυτόν και την τελευταία συνήθη διαμονή του θανόντος. Μάλιστα, ακόμη κι αν ο θανών διέμενε και εργαζόταν τα τελευταία χρόνια της ζωής του εκεί, ενδέχεται να μην αρκεί, προκειμένου να χαρακτηριστεί ο τόπος αυτός ως τελευταία συνήθης διαμονή του θανόντος, αν ο τελευταίος είχε στενότερη σχέση με κάποια άλλη χώρα, π.χ. είχε την οικογένεια του στην άλλη χώρα, την επισκεπτόταν συχνά, είχε την ιθαγένεια της κλπ.

Ο καθορισμός της συνήθους διαμονής, λοιπόν, θα μπορούσε σε αρκετές περιπτώσεις να αποδειχθεί περίπλοκος, όπως για παράδειγμα, όταν ο κληρονομούμενος είχε μεταβεί για επαγγελματικούς ή οικονομικούς λόγους στο εξωτερικό για να ζήσει και να εργασθεί εκεί, αλλά είχε διατηρήσει στενή και σταθερή σχέση με το κράτος καταγωγής του. Σε τέτοιες περιπτώσεις, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ο θανών διατηρούσε τον τόπο της συνήθους διαμονής στο κράτος της καταγωγής του, αν εκεί βρισκόταν το επίκεντρο της οικογενειακής και κοινωνικής του ζωής. Ακόμη δυσχερέστερες θα είναι περιπτώσεις, όπου ο κληρονομούμενος διέμενε εκ περιτροπής σε περισσότερα του ενός κράτη ή ταξίδευε από κράτος σε κράτος χωρίς μόνιμη εγκατάσταση σε κάποιο εξ αυτών. Η ιθαγένεια και ο τόπος όπου βρίσκονται τα περιουσιακά στοιχεία που κατέλειπε ο κληρονομούμενος, θα διαδραματίσουν, στις περιπτώσεις αυτές, καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια του δικαστηρίου προς ανεύρεση της τελευταίας συνήθους διαμονής.

Κατ' εξαίρεση, αν από το σύνολο των περιστάσεων της υπόθεσης, που έχει ενώπιόν του το δικαστήριο, προκύπτει σαφώς ότι, κατά τον χρόνο του θανάτου του, ο θανών είχε προδήλως στενότερους δεσμούς με κράτος άλλο από εκείνο στο οποίο είχε την τελευταία συνήθη διαμονή του, τότε εφαρμοστέο είναι το κληρονομικό δίκαιο αυτού του άλλου κράτους. Ωστόσο, οι

περιπτώσεις που το αρμόδιο δικαστήριο θα προσφύγει στην δυνατότητα αυτή θα είναι μάλλον σπάνιες, λόγω των αυστηρών προϋποθέσεων που συνάγονται από τις λέξεις «σαφώς» και «προδήλως». Αυτό θα μπορούσε να συμβεί σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις, όπως η ακόλουθη: Έλληνας, προχωρημένης ηλικίας, εγκαθίσταται σε οίκο ευγηρίας στην Γαλλία (λόγω της καλύτερης ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών σε σύγκριση με τους αντίστοιχους ελληνικούς) το έτος 2012, όπου και αποβιώνει το έτος 2016. Το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας του βρίσκεται στην Ελλάδα, ομοίως και η οικογένειά του, την οποία και επισκέπτεται συχνά. Στην περίπτωση αυτή, είναι σαφές ότι το εν λόγω πρόσωπο είχε, κατά τον θάνατό του, τη συνήθη διαμονή του στην Γαλλία, με την οποία, ωστόσο, ουδέν στοιχείο τον συνδέει. Εφαρμοστέο, συνεπώς, στην κληρονομική του διαδοχή, μπορεί να κριθεί από τα αρμόδια δικαστήρια, το ελληνικό κληρονομικό δίκαιο.

Η πιο σημαντική καινοτομία που εισάγει ο Κανονισμός, σε σχέση με τα έως 17 Αυγούστου 2015 ισχύοντα, είναι η – περιορισμένη έστω – δυνατότητα επιλογής του δικαίου που θα διέπει την κληρονομική διαδοχή από τον κληρονομούμενο. Έτσι, ρητά προβλέπεται στο άρθρο 22 παρ. 1 του Κανονισμού, **ότι ένα πρόσωπο μπορεί να επιλέξει ως δίκαιο που θα διέπει το σύνολο της κληρονομικής του διαδοχής το δίκαιο του κράτους, του οποίου έχει την ιθαγένεια.** Για παράδειγμα, άνδρας γεννηθείς στην Πορτογαλία, με διπλή ιθαγένεια, πορτογαλική και γερμανική, μπορεί να επιλέξει ως εφαρμοστέο στην κληρονομική διαδοχή του δίκαιο το γερμανικό, ακόμη κι αν ουδέν στοιχείο τον συνδέει με την Γερμανία (π.χ. έζησε όλη τη ζωή του στην Πορτογαλία, όπου και απεβίωσε), αρκεί ότι έχει την γερμανική ιθαγένεια.

Όπως ο διαθέτης έχει την ελευθερία να αφήσει τα περιουσιακά του στοιχεία, όπως ο ίδιος επιθυμεί, αντίστοιχα του αναγνωρίζεται η ελευθερία να επιλέξει αντί του δικαίου της τελευταίας συνήθους διαμονής του, το δίκαιο της ιθαγένειάς του. Μπορεί, μάλιστα, να επιλεγεί ως εφαρμοστέο στην κληρονομική διαδοχή δίκαιο, είτε το δίκαιο της ιθαγένειας που είχε κατά τη σύνταξη της διάταξης τελευταίας βούλησης, είτε κατά τη στιγμή του θανάτου (στην περίπτωση που στο διάστημα από τη σύνταξη της διαθήκης μέχρι τον θάνατό του μεταβληθεί η ιθαγένεια). Αν, μάλιστα, ο διαθέτης έχει την ιθαγένεια περισσότερων κρατών, μπορεί να επιλέξει ως εφαρμοστέο το δίκαιο οποιουδήποτε από τα κράτη αυτά.

Γιατί είναι σημαντική η δυνατότητα επιλογής του δικαίου από τον διαθέτη; Γιατί, με τον τρόπο αυτό, ο διαθέτης θα επιλέξει ένα δίκαιο, οι διατάξεις του οποίου επιτρέπουν τη διάθεση των κληρονομιών, όπως αυτός την επιθυμεί. Το πιο βασικό θέμα, που συναρτάται με την δυνατότητα επιλογής του δικαίου από τον διαθέτη, είναι η προστασία των μεριδούχων, των προσώπων που έχουν δικαίωμα νόμιμης μοίρας. Πράγματι, τι συμβαίνει αν ο διαθέτης επιλέξει ένα δίκαιο που δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα νόμιμης μοίρας ή επιτρέπει την παράκαμψή του; Άλλωστε, ο κληρονομούμενος είναι δυνατόν να μεθοδεύσει καταστρατηγικά, με την απόκτηση της ιθαγένειας μίας χώρας με την οποία δεν έχει σχέση και με την υπαγωγή στο δικάιο της των κληρονομικών σχέσεων του, την παράκαμψη των δικαιωμάτων που ορισμένα πρόσωπα θα είχαν αν εφαρμοζόταν το δίκαιο της τελευταίας συνήθους διαμονής. Μπορεί, μάλιστα, ο

κληρονομούμενος πρώτα να επιλέξει ως εφαρμοστέο το δίκαιο κάποιας χώρας και μάλιστα να λάβει την ιθαγένεια της χώρας αυτής.

Η επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου θα γίνει με ρητή δήλωση του κληρονομούμενου στη διάταξη τελευταίας βούλησης, μπορεί, όμως, να συνάγεται και σιωπηρά από αυτήν. Για παράδειγμα, αν στη διαθήκη ο διαθέτης αναφέρεται σε θεσμούς και σε άρθρα του ελληνικού αστικού κώδικα, θα είναι προφανές ότι επιθυμεί η κληρονομική του διαδοχή να ρυθμιστεί από το ελληνικό κληρονομικό δίκαιο (υπό την προϋπόθεση ότι ο εν λόγω διαθέτης έχει την ελληνική ιθαγένεια). Το ουσιαστικό κύρος της δήλωσης αυτής θα κριθεί με βάση το δίκαιο που επελέγη ως εφαρμοστέο. Με βάση το ίδιο δίκαιο θα κριθεί και η τροποποίηση ή ανάκληση του αρχικά επιλεγέντος δικαίου.

Γ. Η διεθνής δικαιοδοσία

Το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας σε θέματα κληρονομικής διαδοχής αναφέρεται στο ερώτημα ποίου κράτους μέλους τα δικαστήρια θα επιληφθούν της υπόθεσης κληρονομικής διαδοχής. Σχετικά, το άρθρο 4 του Κανονισμού καθιερώνει ως γενική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας τον τόπο της τελευταίας συνήθους διαμονής του κληρονομούμενου. Η συνήθης διαμονή έχει και εδώ την έννοια που αναλύθηκε ανωτέρω στο πλαίσιο της ενότητας για το εφαρμοστέο δίκαιο.

Εφόσον τόσο το δικαστήριο που επιλαμβάνεται της διαφοράς, όσο και το δίκαιο που το δικαστήριο αυτό θα εφαρμόσει, θα καθορίζονται, κατά κανόνα, από την τελευταία συνήθη διαμονή του κληρονομούμενου, καθίσταται κατανοητό, ότι, καταρχήν, το δικαστήριο ενός κράτους μέλους θα εφαρμόζει το δίκαιο του ίδιου κράτους μέλους. Έτσι, η κληρονομική διαδοχή Κύπριου με συνήθη διαμονή στην Ελλάδα, αποβιώσαντος μετά την 17η Αυγούστου 2015 και με περιουσιακά στοιχεία στην Ελλάδα και τη Γαλλία, θα κριθεί από τα ελληνικά δικαστήρια, τα οποία θα εφαρμόσουν τους κανόνες του ελληνικού κληρονομικού δικαίου. Αυτό είναι και βασικό μέλημα του συνόλου των διατάξεων του Κανονισμού, ήτοι να εξασφαλιστεί ότι το δικαστήριο ή η αρχή που επιλαμβάνεται της κληρονομικής διαδοχής θα εφαρμόζει ως επί το πλείστον το δικό της δίκαιο.

Έτσι, σε περίπτωση που ο κληρονομούμενος έχει επιλέξει ως δίκαιο που θα διέπει την κληρονομική του διαδοχή το δίκαιο της ιθαγένειάς του, οι κληρονόμοι μπορούν να συμφωνήσουν ρητά την υπαγωγή των διαφορών από την κληρονομική διαδοχή στα δικαστήρια του κράτους ιθαγένειας του κληρονομούμενου. Ας δούμε πάλι το ανωτέρω παράδειγμα του Κύπριου με τελευταία συνήθη διαμονή στην Ελλάδα. Έστω τώρα ότι το εν λόγω άτομο, με διάταξη στη διαθήκη του, όρισε ως εφαρμοστέο στην κληρονομική διαδοχή του δίκαιο της ιθαγένειάς του, δηλαδή το κυπριακό δίκαιο. Στην περίπτωση αυτή, η διαφορά καταρχήν θα υπαχθεί στα ελληνικά δικαστήρια, τα οποία θα κληθούν να εφαρμόσουν το κυπριακό δίκαιο. Ωστόσο, οι κληρονόμοι μπορούν με ρητή συμφωνία τους να υπαγάγουν την όποια διαφορά στα κυπριακά δικαστήρια, απονέμοντάς τους διεθνή δικαιοδοσία. Στην περίπτωση αυτή, το κύρος

της συμφωνίας των μερών θα κριθεί με βάση το δίκαιο που επέλεξαν (δηλ. στο παράδειγμά μας με βάση το κυπριακό δίκαιο). Η εν λόγω συμφωνία πρέπει πάντως να είναι έγγραφη, να χρονολογείται και να υπογράφεται και από τα δύο μέρη. Μάλιστα, τα μέρη μπορούν να προσδιορίσουν ακόμη και συγκεκριμένο κατά τόπον αρμόδιο δικαστήριο (π.χ. όχι απλώς «τα δικαστήρια της Ελλάδας», αλλά και «τα δικαστήρια του Ναυπλίου»). Ο διαθέτης, πάντως, δεν έχει δικαίωμα επιλογής της διεθνούς δικαιοδοσίας, αλλά μόνον του εφαρμοστέου δικαίου.

Για να είναι έγκυρη η ως άνω ρητή ρήτρα παρέκτασης της διεθνούς δικαιοδοσίας, πρέπει να συμπράξει σε αυτή το σύνολο των κληρονόμων – διαδίκων. Ωστόσο, βάσει του άρθρου 9 του Κανονισμού, η ως άνω ρήτρα διασώζεται, ακόμη κι αν δεν έχουν συμφωνήσει όλοι οι διάδικοι, εφόσον αυτοί παρασταθούν στο δικαστήριο, χωρίς να αμφισβητήσουν τη διεθνή δικαιοδοσία του. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή οι μη συμπράξαντες στη συμφωνία παρέκτασης διάδικοι αμφισβητήσουν τη διεθνή δικαιοδοσία, το δικαστήριο θα διαπιστώσει την έλλειψη διεθνούς δικαιοδοσίας του και θα απέχει από την εκδίκαση της υπόθεσης.

Εφόσον ο κληρονομούμενος έχει επιλέξει ως δίκαιο ρυθμίζον την κληρονομική του διαδοχή το δίκαιο του κράτους της ιθαγένειάς του και δεν υπάρχει συμφωνία παρέκτασης, και πάλι το δικαστήριο της τελευταίας συνήθους διαμονής του κληρονομούμενου δύναται να διαπιστώσει την έλλειψη της διεθνούς δικαιοδοσίας του υπέρ των δικαστηρίων του κράτους μέλους, του οποίου το δίκαιο επελέγη από τον κληρονομούμενο. Αυτό προϋποθέτει, αφενός, υποβολή αιτήματος από έναν εκ των διαδίκων και, αφετέρου, να διαπιστώσει το δικαστήριο του κράτους της τελευταίας συνήθους διαμονής του κληρονομούμενου τη μείζονα καταλληλότητα των δικαστηρίων του κράτους του οποίου το δίκαιο επελέγη, να δικάσουν τη διαφορά. Για την κρίση αυτή το αρχικώς επιληφθέν δικαστήριο θα λάβει υπόψη του τις πραγματικές περιστάσεις της διαδοχής, όπως είναι η συνήθης διαμονή των διαδίκων και ο τόπος στον οποίο βρίσκονται τα περιουσιακά στοιχεία.

Γ. Η Δημόσια τάξη και το δικαίωμα στη νόμιμη μοίρα

Σύμφωνα με το άρθρο 35 του Κανονισμού *«Η εφαρμογή διάταξης του δικαίου οποιουδήποτε κράτους που ορίζεται από τον παρόντα κανονισμό μπορεί να αποκλεισθεί μόνον εάν η εν λόγω εφαρμογή είναι προδήλως ασυμβίβαστη με τη δημόσια τάξη (ordre public) του κράτους μέλους του δικάζοντος δικαστηρίου»*. Ως δημόσια τάξη ορίζονται οι θεμελιώδεις δικαιοϊκές αξίες και αντιλήψεις της εκάστοτε έννομης τάξης. Στο πλαίσιο της διάταξης αυτής θα πρέπει να αντιμετωπιστεί και το ζήτημα, κατά πόσον μπορεί ο κληρονομούμενος, επιλέγοντας ή και μεθοδεύοντας καταστρατηγικά (π.χ. μεταβάλλοντας την συνήθη διαμονή του πριν τον θάνατό του) το εφαρμοστέο στην κληρονομική του διαδοχή δίκαιο, να αποφύγει τυχόν διατάξεις περί νόμιμης μοίρας του δικαίου του δικαστηρίου που θα δικάσει. **Με απλά λόγια, υπάρχει αντίθεση προς την ελληνική δημόσια τάξη, όταν ο κληρονομούμενος επιλέγει ως εφαρμοστέο στην κληρονομική διαδοχή του ένα δίκαιο που δεν προστατεύει καθόλου τους μεριδούχους ή τους αναγνωρίζει μικρότερα ποσοστά στην κληρονομία;**

Ένα επιχείρημα αντλούμενο από την ιστορική ερμηνεία του εν λόγω ενωσιακού νομοθετήματος προκύπτει από το γεγονός ότι η πρόταση κανονισμού προέβλεπε στο άρθρο 7 παρ. 2 ότι δεν στοιχειοθετείται αντίθεση προς τη δημόσια τάξη από το γεγονός ότι το δίκαιο της κληρονομικής διαδοχής ρυθμίζει τη νόμιμη μοίρα διαφορετικά από το δίκαιο του κράτους του δικαστηρίου που καλείται να δικάσει τη διαφορά. **Η εν λόγω διάταξη απαλείφθηκε από το τελικό κείμενο του Κανονισμού, γεγονός που μάλλον ενδεικνύει τη βούληση των συντακτών του να προστατεύσουν το θεσμό της νόμιμης μοίρας, στα κράτη όπου υφίσταται.**